

OD REDAKCJI

DZIAŁ TEMATYCZNY: PEDAGOGIKA I EDUKACJA W ANTROPOCENIE

JAN NIEWĘGŁOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-5452-2168> • j.nieweglowski@uksw.edu.pl

Bieżący numer otwiera wspomnienie poświęcone pamięci śp. Księdza prof. dr. hab. Jarosława Michalskiego, przygotowane przez Martynę Czarnecką i Mariolę Żelazkowską. Autorki przypominają sylwetkę wybitnego pedagoga, badacza, nauczyciela akademickiego oraz wieloletniego dyrektora Instytutu Pedagogiki UKSW. Tekst ukazuje najważniejsze etapy jego życia i drogi naukowej, prezentuje bogaty dorobek badawczy oraz działalność dydaktyczną, organizacyjną i społeczną Profesora. Szczególne miejsce zajmuje omówienie jego zainteresowań naukowych związanych z pedagogiką religii, filozofią wychowania oraz problematyką sensu życia, a także jego znaczącego wkładu w rozwój nauk pedagogicznych i kształcenie kolejnych pokoleń badaczy. Wspomnienie jest wyrazem wdzięczności i pamięci środowiska akademickiego o uczonym, który pozostawił trwały ślad w polskiej pedagogice.

Pierwszą część „Pedagogika i edukacja w antropocenie” szczegółowo omawia poniżej Monika Humeniuk. Druga część „Forum Pedagogicznego” zatytułowana „Artykuły i rozprawy” składa się z ośmiu tekstów. Pierwsze dwa ukazują problematykę pedagogiczną z historycznego punktu widzenia. Wiesław Theiss w swoim artykule *Pedagogika wobec przemian ustrojowych lat 80. i 90. XX w. Wprowadzenie* ukazuje szeroko rozumiany proces edukacji, który przeszedł czas burzliwej transformacji po 1989 r. Proces ten obejmował przejście od socjalistycznej monopedagogiki do wielopostaciowej pedagogiki humanistycznej i demokratycznej. Jak pisze sam Autor, jego tekst jest jedynie pewną próbą ukazania zmian. Należy dodać: bardzo ważną próbą. Bez znajomości kontekstu tamtych reform nie można zrozumieć dzisiejszej polskiej pedagogiki. Natomiast Yuriy Klonowskyi w artykule *Działalność edukacyjno-opiekuńcza Teodora Zöcklera w Galicji jako model pedagogii społecznej przełomu XIX i XX wieku* przedstawia analizę historyczno-pedagogiczną działalności oświatowo-opiekuńczej Teodora Zöcklera. Był on

niemieckim teologiem, pedagogiem i działaczem społecznym, pracującym na terenie dzisiejszej Galicji. W sposób szczególny Autor skupia uwagę na łączeniu elementów edukacyjnych, wychowawczych i opiekuńczych w jego działalności. To z kolei pozwoliło na ukształtowanie spójnego modelu pedagogiki społecznej. Kolejne dwa teksty odnoszą się do szeroko rozumianych mediów społecznościowych. Pierwszy z nich, zatytułowany *Popularność mediów społecznościowych jako wyraz potrzeb do życia wspólnotowego współczesnych pokoleń* jest autorstwa Ireny Pospiszyl, Michała Stańczuka i Anny Fidelus. Według Autorów współczesne życie pozbawione jest cech wspólnotowości, strukturalnie rozproszone oraz charakteryzuje się zanikiem społeczności lokalnych. Artykuł akcentuje potrzebę życia wspólnotowego w społeczeństwie zglobalizowanym, potrzebę autentycznych relacji międzyludzkich oraz przestrzega przed pułapkami wynikającymi ze zmiany kryteriów oceny owych relacji. Wioletta Kwiatkowska i Agata Ćwiek w artykule pt.: *Doskonalenie kursów e-learningowych poprzez zastosowanie metody badania w działaniu* omawiają możliwości kursów e-learningowych. Umożliwiają one dokonanie analizy, rekonstrukcji, przeformułowania scenariusza i działań oraz zaplanowania dalszych prac wdrożeniowych i ewaluacyjnych. Autorki wykorzystały metodę pisemnego wywiadu częściowo kierowanego oraz formularz recenzji. Natomiast badania zostały przeprowadzone wśród studentów kierunków pedagogicznych podczas tworzenia i wdrażania e-kursów na zajęciach akademickich. Kolejne dwa teksty poruszają problemy wychowawcze. Beata Krajewska w tekście *Problem demoralizacji dzieci i młodzieży. Refleksje nad negatywnymi zachowaniami adolescentów* porusza problem demoralizacji dzieci i młodzieży. W procesie wychowania są przekazywane wartości. Jednak w tym procesie mogą niekiedy zachodzić zaburzenia i nieprawidłowości. Autorka opisuje środowisko rodzinne jako jedno z najważniejszych w procesie właściwej socjalizacji. Należy poczynić szereg prób praktycznych oraz przeprowadzić badania naukowe, aby poznać, a następnie skutecznie chronić młodych ludzi przed podejmowaniem złych nawyków. Autorem następnego artykułu jest Paweł Fryderyk Nowak. Nosi on tytuł: *Rodzice i specjaliści kierujący procesem dydaktyczno-wychowawczym o relacjach społecznych, emocjach i problemach z koncentracją uwagi uczniów*. Celem Autora było poznanie opinii rodziców, nauczycieli i wychowawców kierujących procesem dydaktyczno-wychowawczym uczniów objętych edukacją w systemie oświaty, na temat ich relacji społecznych, emocji i problemów z koncentracją w czasie nauki. Badaniami zostały objęte 52 osoby dorosłe. Według badanych główna przyczyna problemów to nadużywanie urządzeń ekranowych z dostępem do Internetu. Dział tematyczny zamykają artykuły poruszające tematykę pedagogiki specjalnej. Marzena Dycht w swoim tekście *Poczucie podmiotowości w pandemii covid-19 w narracjach pedagogów specjalnych* dokonuje rekonstrukcji doświadczeń bycia podmiotem edukacji w czasie pandemii COVID-19 nauczycieli-pedagogów specjalnych. Zostały przeprowadzone jakościowe badania fokusowe. Badani pochodzili z województw: lubelskiego, lubuskiego, warmińsko-mazurskiego oraz małopolskiego. Wyniki

badan wykazały duże zróżnicowanie doświadczeń nauczycieli, zwłaszcza poczucie podmiotowości w obszarze odpowiedzialności i sprawczości. Pedagodzy specjaliści, pracujący z uczniami z niepełnosprawnościami i zróżnicowanymi potrzebami rozwojowymi, wykazują potrzebę współdecydowania, a także wysokie zaangażowanie w proces edukacyjny i terapeutyczny ucznia i jego rodziny. Dział „Artykuły i rozprawy” zamyka artykuł autorstwa Małgorzaty Sekułowicz, Teresy Segiet i Beatrice Latavietz pt. *Spójność i elastyczność systemu rodzinnego oraz zdolność rodziców do adaptacji w rodzinach wychowujących dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w oparciu o Model Kołowy Davida H. Olsona*. Głównym celem badań Auterek było ukazanie, w jaki sposób spójność i elastyczność środowiska rodzinnego kształtuje zdolność rodziców do adaptacji wobec niepełnosprawności intelektualnej dziecka. Badania zrealizowano w paradygmacie ilościowym. Wyniki badań wskazują, że rodziny radzą sobie z trudnymi sytuacjami dzięki zasobom wewnętrznym (więzi emocjonalne, wzajemne wsparcie) i zewnętrznym (pomoc społeczna, dostęp do specjalistycznych usług, sieć wsparcia).

Dział następny „Forum Pedagogicznego” – „Colloquia” zawiera trzy teksty. Pierwszy autorstwa Ryszarda Sadowskiego nosi tytuł *Civilizational Changes as a Challenge to Education: Nurturing Human Integrity*. Autor podejmuje próbę diagnozy dzisiejszych wyzwań pedagogicznych w odniesieniu do „warstwowej” koncepcji człowieka autorstwa Konrada Lorenza. Według niego człowiek składa się z trzech warstw/komponentów: ciała, duszy (psychika) i ducha (umysł). Komponenty biologiczne (ciało i dusza) rozwijają się w odmiennym tempie niż komponent kulturowy (duch/umysł), co prowadzi do ich rozwarstwienia i regresu człowieczeństwa (waning of humaneness). Idąc za Lorenzem, Autor analizuje cztery „grzechy śmiertelne cywilizowanej ludzkości” w perspektywie pedagogicznej: degradacja przyrody, neurotyczna pogoń za sukcesem, entropia uczuć oraz zerwanie z tradycją. Drugi artykuł autorstwa Małgorzaty Turek nosi tytuł: *The problem of promoting rivalry in the school environment and consequences for the construction of peer relations*. Analysing the tools which promote collaborative learning. Autorka zajmuje się zjawiskiem rywalizacji w środowisku wychowawczym oraz próbuje zrozumieć, jaki ma ona wpływ na relacje rówieśnicze i efektywność uczenia się. Artykuł poddaje dość ostrej ocenie rywalizację. W zamian autorka proponuje przykłady działań wspierających uczenie się przez współpracę oraz metody budowania atmosfery współpracy w klasie. Dział „Colloquia” zamyka artykuł z zakresu pedagogiki porównawczej, autorstwa Martina Kalei, Weroniki Karaś oraz Daniela Kukli pt. *Relationship Between Professional Self-Awareness and Demographic Variables Among Czech and Slovak Pedagogy Students*. Podejmowanie ważnych i odpowiedzialnych decyzji wymaga od człowieka świadomego i refleksyjnego działania. Autorzy przedstawili wyniki badań dotyczących poziomu samoświadomości zawodowej wśród studentów czeskich i słowackich. Badaniem objęto 134 studentów i wykorzystano kwestionariusz ankiety zawierający trzy komponenty: poznawczy, emocjonalno-motywacyjny i behawioralny. Wyniki wykazały

wysoki poziom deklarowanej samoświadomości w obu grupach. Wyniki badań sugerują, że rozwój samoświadomości nie zależy w istotnym stopniu od warunków narodowych czy instytucjonalnych.

Dział „Recenzje” zawiera dwa teksty. Pierwsza recenzja, autorstwa Aleksandry Tłuściak-Deliowskiej dotyczy publikacji Gabrieli Pleschowej *The Long-Term Effects of Educational Development Programmes. Collaboration, Trust and Leadership*, Palgrave, Macmillan 2025, pp. 186. Autorem drugiej recenzji jest Tomasz Różański, a dotyczy pozycji Agaty Chabior, Małgorzaty Krawczyk-Blicharskiej oraz Katarzyny Potaczały-Perz, *Wsparcie społeczne w starości – ujęcie pedagogiczne i psychologiczne z aplikacjami do praktyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2025, s. 229.

„Kronika” jest ostatnim działem „Forum Pedagogicznego”. Zawiera jedno sprawozdanie z konferencji naukowej. Autorem tekstu jest Jan Niewęglowski. Konferencja odbyła się w Warszawie 24 listopada 2025 r. Tematyka konferencji była poświęcona pedagogice specjalnej. Jej tytuł brzmiał: *Niepełnosprawność – zadanie czy wyzwanie we współczesnym świecie?*.

MONIKA HUMENIUK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-9888-3010> • monika.humeniuk@uwr.edu.pl

Scott F. Gilbert, Jan Sapp i Alfred I. Tauber, autorzy głośnego artykułu z 2012 roku pt. *A Symbiotic View of Life: We Have Never Been Individuals* (Gilbert, Sapp & Tauber, 2012) rzucili koncepcyjne wyzwanie nie tylko naukom biologicznym, ale także społecznym i humanistycznym, wskazując na kategorię holobiontu (czyli wielokomórkowego eukariontu wraz z koloniami trwałych symbiontów) jako podstawowej jednostki analitycznej w badaniach anatomii, rozwoju, fizjologii, immunologii i ewolucji. Koncepcja ta wpisała się w szerszy nurt refleksji ontologicznych, zastępując esencjalistyczne ujęcie „indywidualności” kategorią symbiozy (2012, s. 326) i trwale zakorzeniła się w inter- i transdyscyplinarnym, posthumanistycznym imaginariuszu ontologii relacyjnych, podważając autonomię indywidualnego podmiotu na rzecz współzależnych bytów i ekosystemów (por. Latour, 2017; Haraway, 2016; Chakrabarty, 2014, 2023; Ubortowska, 2018; i in.). Symbiotyczna złożoność nie jest relacją wyjątkową ani marginalną. Przeciwnie, stanowi podstawową zasadę życia redefiniującą granice podmiotowości i sprawczości. „Planetą rządzą rozległe sieci symbiotyczne, obejmujące mniejsze symbiotyczne sieci bytów zwanych organizmami. (...) Symbioza jest sposobem życia na ziemi, wszyscy rodzimy się jako holobionty” (Żukauskaitė, 2025, s. 73).

W tak spletanym i dynamicznie powiązanym świecie pedagogika, która jak dawniej, liczyła na skuteczne oddzielenie spraw „ludzkich” od tego, co więcej

niż-ludzkie, byłyby nie tyle pedagogiką błędu, co pedagogiką iluzji. Iluzji podtrzymującej fałszywe przekonanie o autonomii i uprzywilejowanej pozycji człowieka w świecie relacji międzygatunkowych i materialnych. Stawką tego przesunięcia, jak wskazuje Patryk Szaj, nie jest jedynie korekta języka opisu, lecz zmiana podstawowych przesądów ontologicznych oraz zwrócenie się ku relacyjności materii jako konstytutywnemu wymiarowi rzeczywistości (Szaj, 2021). Przyjęcie takiej diagnozy ma jednak swoje konsekwencje. Komplikuje bowiem, również na gruncie pedagogiki, tradycyjne rozumienie wzmiankowanych już sprawczości, odpowiedzialności i podmiotowości. Rozprasza je i wskazuje na ich współkonstituowanie się w sieciach relacji. Nie da się dłużej traktować wiedzy jako efektu dystansującego, chłodnego oglądu stabilnej rzeczywistości, bowiem obecnie staje się ona praktyką sytuowaną, uwikłaną i współwytworzaną przez ludzkich i więcej „niż ludzkich” aktorów. Dlatego też pedagogika winna porzucić złudzenie, że przyszłość jest w jakikolwiek sposób trwale kontrolowalna, projektowalna czy gwarantowana. Że świat edukacji daje się stabilizować za pomocą arbitralnych formalizujących ustaleń, hierarchicznych struktur czy procedur standaryzacji, a człowiek (nauczyciel, wychowawca, edukator) posiada władzę sprawowania kontroli nad edukacyjną rzeczywistością. Zamiast iluzji kontroli pedagogika potrzebuje raczej otwarcia na radykalną gościnność i inkluzję, ucząc (również się) życia wśród innych: ludzi, roślin, rzek, mikroorganizmów, technologii i bytów, które dotąd traktowano jedynie jako scenografię i instrumentarium dla ludzkich działań.

Jak wielokrotnie już podczas namysłu nad zadaniami pedagogiki i edukacji w (post)antropocenie podkreślano, taka zmiana perspektywy pociąga za sobą konieczność przemyślenia podstawowych kategorii pedagogicznych oraz samego sensu oddziaływań wychowawczych i edukacyjnych w warunkach głębokiej niepewności i współzależności. Dziś należałoby od pedagogiki oczekiwać, że nie ustanie w krytycznym namyśle nad własnymi dogmatami: nad długo testowaną misją formowania autonomicznego podmiotu, którego rolę pozostawałoby „opanowywanie świata” (poznawcze, naukowe, technologiczne, inne) oraz nad systemami antropocentrycznie zorientowanych celów, wartości i metod kształcenia i wychowania. Zamiast tego mogłaby proponować i modelować praktykowanie uczenia się życia w niezwykłych sieciach, kolektywach, asamblażach. W relacjach, w splecanych ekologiach ludzkich i więcej „niż ludzkich” aktorów, procesów i temporalności. Ponadto mogłaby koncentrować swoje wysiłki na wzmacnianiu kompetencji uważności (zamiast kontroli), twórczego reagowania na świat (zamiast kompulsji jego prognozowania i korygowania), wokół zdolności samoorganizacji w czasoprzestrzeniach kryzysów i graniczności oraz wokół budowania odporności rozumianej już nie jako reakcja obronna izolującego się organizmu, lecz jako dążąca do zachowania równowagi otwarta, symbiotyczna, plastyczna i afirmatywna wymiana między systemem a środowiskiem.

W tak konceptualizowanym myślowym ekosystemie sytuują się teksty zgromadzone w Dziale Tematycznym. Łączy je przekonanie, że współczesne wyzwania – od

kryzysu klimatycznego, przez erozję stabilnych porządków społecznych, po redefinicję relacji człowieka z techniką i innymi formami życia – wymagają od pedagogiki nie tylko zgody na przyjęcie nowych założeń ontologicznych (ontologie relacyjne w miejsce ontologii podmiotu), ale także poszukiwania bardziej adekwatnych strategii służących afirmatywnemu podtrzymywaniu sieci relacji, budowaniu odporności oraz odwagi w eksperymentowaniu z (post)antropocentrycznymi praktykami społecznymi zorientowanymi na współ-bycie, współ-odpowiedzialność i współ-uczenie się.

Na „Dział tematyczny” składa się pięć tekstów eksplorujących rozmaite zakątki owych (post)antropocentrycznych światów.

W pierwszym z nich zatytułowanym *Tender Pedagogy In The Anthropocene*, Maria Mendel rozwija koncepcję *czulej pedagogiki* jako odpowiedzi na wyzwania Antropocenu. Czulość jest tu rozumiana jako zjawisko przestrzenne i afektywne, zakorzenione w relacyjnej ontologii i inspirowane m.in. teorią „czulego narratora” Olgi Tokarczuk, koncepcją gościnności edukacyjnej Claudii Ruitenberg oraz ideą „wspólnego pokoju” Jacques’a Rancière’a. Czula pedagogika jest więc praktyką współ-bycia, współ-odpowiedzialności i współ-tworzenia świata.

W kolejnym tekście pt. *Education for survival and sustainability: values and learning culture in times of disruption* Marta Dobrzyniak kreśli warunki edukacji dla przetrwania i trwałej harmonii w sytuacji głębokiego przełomu cywilizacyjnego charakteryzującego się polikryzysem oraz narastającą niepewnością co do przyszłości planety i form życia na Ziemi. Autorka wskazuje na ograniczenia antropocentrycznych i modernistycznych paradygmatów myślenia, w których człowiek ujmowany jest jako suwerenne centrum rzeczywistości. Podkreśla przy tym potrzebę porzucenia dominujących narracji wzrostu, konsumpcjonizmu i neoliberalnego podporządkowania edukacji wymogom instrumentalnej użyteczności. Istotną rolę w proponowanym ujęciu odgrywają jej zdaniem wartości.

W tekście pt. *Between Gaia and Medea: rescue and adaptation strategies in pedagogy in the (post)Anthropocene* Monika Humeniuk analizuje dwie metafory planetarne, hipotezę Gai Jamesa Lovelocka i hipotezę Medei Petera Warda jako ramy dla współczesnej pedagogiki w (post) Antropocenie. Z tych metafor wynikają dwa odmienne modele myślenia o edukacji: strategie ratunkowo-odpornościowe (Gaia) oraz strategie adaptacyjno-odpornościowe (Medea). Hipoteza Gai rysuje Ziemię jako system samoregulujący, zdolny do utrzymywania homeostazy dzięki współdziałaniu organizmów i procesów geochemicznych. Hipoteza Medei Petera Warda z kolei przedstawia życie jako siłę autodestrukcyjną, zdolną do samozniszczenia.

W artykule pt. *Education and Performance Studies. A Sketch of Possible (Re)Connections for the Planet Based on the River Action* szczODRA Aneta Makowska proponuje edukację performatywną jako twórczą odpowiedź na kryzys planetarny. Ilustracją staje się tu przykład akcji rzecznej *szczodra*, performatywnego działania artystyczno-społecznego związanego z katastrofą ekologiczną na Odrze w 2022

roku. Akcja *szczODRA* to projekt ukazujący sposób, w jaki performatywność może stać się medium angażującej edukacji ekologicznej.

Ostatni artykuł w części tematycznej to współautorski tekst Beaty Pietkiewicz-Pareek i Farnaz Tajik pt. *Bio-Farming as a Teaching Method for Survival: Vocational Training in Rajasthan During the Anthropocene Era and Addressing Plant Blindness*. Autorki analizują w nim fenomen bio-rolnictwa w położonym w północno-zachodnich Indiach Radżastanie jako formę edukacji przetrwania w epoce Antropocenu. Region ten doświadcza obecnie skrajnych skutków zmian klimatu: pustynnienia, degradacji gleby, zaniku bioróżnorodności, nieregularnych monsunów i spadku poziomu wód gruntowych. Zjawiska te prowadzą w konsekwencji do licznych kryzysów społecznych.

Bibliografia

- Chakrabarty, D. (2014). Klimat historii. Cztery tezy (M. Szczęśniak, Tłum.). *Teksty Drugie*, (5).
- Chakrabarty, D. (2023). Humanistyka w czasach Antropocenu. In E. Domańska & M. Sugiera (Red.), *Humanistyka w czasach Antropocenu*. Universitas.
- Gilbert, S.F., Sapp, J., & Tauber, A.I. (2012). A symbiotic view of life: We have never been individuals. *The Quarterly Review of Biology*, 87(4), 325–341. <https://doi.org/10.1086/668166>.
- Haraway, D.J. (2016). *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. Duke University Press.
- Latour, B. (2017). *Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime*. Polity Press.
- Szaj, P. (2021). Narracje ekstynktywne, narracje ratunkowe. *Czas Kultury*, (12). <https://czaskultury.pl/artukul/narracje-ekstynktywne-narracje-ratunkowe/>
- Ubertowska, A. (2018). Mówić w imieniu biotycznej wspólnoty. Anatomie i teorie tekstu środowiskowego/ekologicznego. *Teksty Drugie*, (2).
- Žukauskaitė, A. (2025). Odporność i symbiopolityka (D. Sosnowska, Tłum.). In M. Borowski & M. Sugiera (Red.), *Myśląc wirusami*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

